

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНО-ОЗДОРОВЧОГО КОМПЛЕКСУ ЗАКАРПАТТЯ

Ковач М.Й.

Розглядаються концептуальні питання розвитку рекреаційно-оздоровчого комплексу та туристичної сфери в Україні та на Закарпатті. Визначено пріоритетні напрями розвитку системи рекреаційно-оздоровчого комплексу Закарпаття, як однієї із прибуткових галузей економіки.

Кількість бібліографічних посилань – 20, мова – українська.

Ключові слова: рекреаційно-оздоровчий комплекс, ринкові механізми рекреаційно-оздоровчого комплексу, природнокліматичні ресурси, культурно-історичні ресурси.

ВСТУП

Розвиток рекреаційно-туристичного комплексу є однією із важливих складових національного господарства. У сучасному світі відпочинок, рекреація, туризм, оздоровлення – є найвищою соціальною цінністю. Тому в останні десятиліття особливого значення набуває розвиток туристичної діяльності, рекреації та оздоровлення. Це пов'язано, в першу чергу, із ростом доходів населення економічно розвинутих країн, зростанням загальноосвітнього рівня людей, розвитком транспортного сполучення. Крім того, індустріальний розвиток цивілізації, забруднення екологічних систем навколо великих промислових районів, збільшення психологічного навантаження на людину через прискорення темпу життя, змушує все більшу кількість людей шукати відпочинок та оздоровлення екологічно привабливих регіонах. Рекреаційно-туристична галузь в світі є однією з найбільших галузей економіки, яка, за результатами 1998 року, утворила 10,7% світового внутрішнього продукту і поглинула біля 11% витрат споживачів. За прогнозами Всесвітньої Туристичної Організації очікується зростання міжнародного туристичного руху у світі з 625 мільйонів туристів у 1998 році до 937 мільйонів у 2010, за рахунок чого передбачається збільшення доходів від туристичного бізнесу за цей період з 450 мільярдів до 1100 мільярдів доларів США. У 2008 році за кількістю прибуттів іноземних туристів Україна займала 22 місце у світі (5,8 млн. осіб, що становить близько 1% від світових туристичних прибуттів), на кінець 2010 р. прогноз складає 12,1 млн. осіб, у 2020 р. передбачається 15 млн. осіб. [20].

Таким чином, у багатьох державах обслуговування рекреантів стало не лише самостійною галуззю економіки, але й життєво необхідною формою задоволення потреб людини. Туризм і рекреація є одними з найбільш вагомих джерел утворення робочих місць. Це одна з небагатьох галузей економіки, де залучення нових технологій не призводить до скорочення працюючого персоналу. В Україні туризм повинен стати сферою реалізації ринкових механізмів, джерелом поповнення державного та місцевих бюджетів, засобом загальнодоступного і повноцінного відпочинку та оздоровлення, а також ознайомлення з історико-культурною спадщиною та сьогоденням нашого народу і держави.

Актуальність статті обумовлена значним інтересом до проблем розвитку рекреаційно-оздоровчого комплексу у сучасній науці, їх недостатнім дослідженням та запровадженням наукових розробок на практиці. Підвищення ефективності функціонування економіки регіону на основі раціонального використання його природно-ресурсного потенціалу є одним із важливих напрямків прискорення економічного і соціального розвитку держави та регіону, зокрема.

Розгляд теми носить як теоретичну, так і практичну значимість. Ще незначний рівень використання рекреаційного потенціалу регіону пов'язаний із особливостями державної політики. Рекреаційно-оздоровча сфера є специфічним, екологічно чистим і привабливим сектором економіки у Закарпатській області, де є територіальне поєднання рекреаційних ресурсів, використання яких дає значний економічний ефект. Це призводить до формування структури національної економіки. Тому постає необхідність розробки концептуальних засад формування регіональної політики розвитку рекреаційно-оздоровчого комплексу сфери та впровадження механізмів її реалізації з урахуванням соціальних пріоритетів, умов збереження екологічних благ та рекреаційних цінностей Закарпаття.

Дослідженню проблем рекреаційно-оздоровчої сфери, туристичної галузі та територіальних рекреаційних комплексів і систем присвячені праці відомих українських і зарубіжних вчених: М.М.Амірханова, О.І.Амоші, М.В.Багорова, О.О.Бейдика, Ю.О.Веденіна, В.І.Гетьмана, Л.С.Гринів, П.В.Гудзя, М.І.Долішнього, В.К.Євдокименка, О.В.Живицького, В.С.Кравціва, В.К.Мамутова, Н.Ю.Недашківської.

Географії рекреаційних систем, теорії рекреалогії, оптимізації рекреаційної діяльності з метою забезпечення потреб населення для оздоровлення і відпочинку присвячені роботи вчених В.С.Преображенського, М.С.Мироненка,

Л.В.Криворучко, М.Ф.Реймерса, В.І.Мацоли, В.П.Руденка, І.Т.Твердохлебова, С.В.Трохимчука, О.І.Шаблія, Д.М.Стеченка, І.В.Безуглого, та ін.

Питання курортології і оздоровчого туризму, санаторно-курортного лікування розглядаються у роботах В.М.Боголюбова, Є.І.Чазова, В.С.Шинкаренка, О.Любцевої, В.О.Полюги.

Однак, ряд питань щодо розвитку курортно-рекреаційної сфери залишаються недостатньо дослідженими. Додаткових досліджень потребують проблеми екологічно збалансованого розвитку курортно-оздоровчих територій, чинників, показників, механізмів його регулювання, врахування територіально-просторових компонент при формуванні стратегій розвитку рекреаційної сфери та курортно-оздоровчих територій.

Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати про перспективність використання системного підходу в регіональних дослідженнях, пов'язаних з процесом розвитку рекреаційно-оздоровчого комплексу.

Мета статті полягає у теоретико-практичному осмисленні функцій туризму і рекреації в Закарпатській області, соціально-економічного змісту рекреаційних послуг, їх специфіки, виокремленні механізмів управління процесами формування рекреаційної регіональної політики.

Завдання – обґрунтувати роль і значимість рекреаційно-туристичної індустрії у соціально-економічному розвитку регіону, виявити проблеми та визначити завдання щодо формування організаційно-економічного механізму розвитку рекреаційно-оздоровчого комплексу Закарпаття.

Теоретичною та методологічною основою дослідження є основні принципи підходи загальної теорії систем і методології їх практичного застосування до специфіки функціонування рекреаційно-оздоровчих комплексів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основною функцією рекреаційно-оздоровчого комплексу є задоволення потреб населення у відпочинку, оздоровленні, лікуванні, підвищенні фізичного потенціалу людей. Рекреаційно-оздоровчий комплекс – це система, яка включає в себе:

- території з цінними оздоровчими властивостями;
- рекреаційно-туристичні центри;
- природні і культурні комплекси;
- технічні системи;
- транспортне сполучення;
- рекреанти.

За М. Паламарчуком функціональна структура таких систем відображає склад і співвідношення груп галузей виробництва, які характеризуються певними комплексоутворюючими зв'язками [10, с. 36]. Елементами цієї структури виступають групи галузей виробництва. Недашківська виділяє 5 фундаментальних галузей [7, с. 21]:

- група галузей, які виконують головну функцію системи і складають її центр, ядро курортне, туристичне господарство, сфера відпочинку;
- група галузей переважно виробничого обслуговування (будівництво, транспорт, сільське господарство);
- галузі, які постачають фахівців для курортно-туристичного господарства і сфери відпочинку;
- галузі, орієнтовані на забезпечення потреб санаторно-курортного і туристичного господарств (конструкторські бюро, науково-дослідні інститути тощо);
- спеціалізовані органи управління.

Д.М.Стеченко, І.В.Безуглий [13, с. 76] вважають, що при формуванні стратегії розвитку природно-рекреаційного потенціалу, необхідно враховувати наступні елементи:

- території з цінними оздоровчими властивостями;
- рекреаційно-туристичні центри,
- відпочиваючі.

Території з цінними оздоровчими властивостями поділяють на групи:

1. Зони, потенційно привабливі щодо використання у рекреаційно-туристичній сфері (ліси, луки, водоймища), оздоровчі ресурси (мінеральні води та лікувальні грязі).

2. Об'єкти природно-заповідного фонду: біосферні заповідники, заповідники, заказники, біосферні заповідники, Національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, заповідні урочища тощо.

3. Природно-рекреаційні комплекси: історико-архітектурні заповідники, архітектурні містобудівні утворення, які об'єднують у своїй системі території парків, пляжів тощо.

4. Рекреаційно-туристичні центри – містобудівні утворення, які об'єднують систему підприємств сфери обслуговування та інших галузей, об'єднаних спільним використанням природного середовища.

Саме ці унікальні ресурси сприяють перспективному розвитку туризму, зон рекреації і курортів та найбільш збережена частина природного довкілля.

Площа рекреаційних територій в Україні розподіляється відповідно до природних особливостей регіонів. При цьому враховуються наступні фактори:

1) геополітичне положення (розташування території, наявність трудових ресурсів, транспортних комунікацій, джерел сировини, енергії, історія розвитку території, традиції та ін.);

- 2) наявність рекреаційних ресурсів;
- 3) стан туристичної інфраструктури;
- 4) попит на рекреацію та туризм;
- 5) туристично-рекреаційна політика регіону.

Як відомо, попит на рекреацію і туризм щороку зростає. Розвиток туристично-оздоровчого комплексу сприяє розвитку суспільного виробництва, покращанню його структури, зростанню продуктивності праці в основних галузях економіки, зокрема:

- розвиток будівельної галузі (будівництво, реконструкція, модернізація аеропортів, доріг, крамниць, готелів, стадіонів, благоустрій населених пунктів тощо);
- розвиток автомобільної промисловості;
- розвиток харчової промисловості;
- розвиток легкої промисловості (текстиль, взуття тощо);
- розвиток ресурсного потенціалу;
- розвиток транспортних комунікацій.

Капіталовкладення у будівництво доріг, готелів стимулюють розвиток будівельної індустрії в цілому, що, безумовно позитивно впливає на розвиток окремих її галузей: виробництво цегли, цементу, скла, емальти, асфальтобітумних сумішей тощо.

У багатьох країнах державна туристична політика проводиться у рамках регіональних програм економічного розвитку і спрямована на розвиток депресивних регіонів. Вона сприяє економічному розвитку тих територій, де немає жодних перспектив розвитку промисловості, забезпечуючи зростання доходів населення і збереження історичного та культурного середовища. На міжнародному ринку Україна недостатньо невідома як країна з розвинутою рекреаційною індустрією і маркетинг туристичного потенціалу України на міжнародному ринку є недостатній. Будучи однією з найбільших країн Європи, вона не має належної кількості туристичних представництв за кордоном, недостатньо здійснює рекламних заходів і не має належно запланованих на національному рівні рекламних кампаній для зарубіжного ринку.

Наслідком цього є те, що спеціалізація на виробництві послуг міжнародного туризму забезпечує надходження значних капіталовкладень, суттєво розширює сферу зайнятості населення. Індустрія туризму сприяє загальному розширенню сфери обслуговування (комунального, побутового, культурного), а також підвищення доходів населення в районах розвинутої туристичної індустрії. Враховуючи геополітичне розташування України, історико-культурну спадщину, наявність оздоровчих, природнокліматичних ресурсів Україна, як усі інші країни, повинна вести конкурентну боротьбу як за внутрішній, так і міжнародний ринок.

У зв'язку з кардинальними змінами у соціально-економічному житті країни і нові соціально-політичні орієнтири зростає роль наукових досліджень рекреаційної проблематики, серед яких вагоме місце займають також питання розвитку туризму та рекреаційно-оздоровчого комплексу.

Усе це свідчить про те, що розвиток туристично-рекреаційного комплексу виходить за рамки платіжного балансу, поширюючись і на інші галузі, для яких туристське споживання відкриває додаткові реалії.

В Україні розвиток туризму і рекреації ще не є домінуючим у галузі економіки, однак, здійснення реформ відкриває можливості для розвитку даної галузі, про що йдеться в прийнятому у 2003 р. Законі України „Про туризм” [3].

У контексті розвитку рекреаційно-оздоровчого комплексу в Україні особливе місце належить Закарпатській області, як одному з найважливіших туристичних регіонів держави. Володіння значною кількістю запасів лікувальних мінеральних вод, лісовими, рекреаційними ресурсами, пам'ятниками історії, культури, гірськими ландшафтами, вигідним геополітичним розташуванням Закарпаття може стати одним із центрів загальнодержавного і міжнародного рівня.

Рекреаційна діяльність Закарпатської області характеризується такими функціями:

- медико-біологічними (санаторно-курортне лікування і оздоровлення);
- соціально-культурними (потреба пізнання навколишнього середовища);
- економічними (просте і розширене відтворення робочої сили, підвищення людей до високопродуктивної праці, зайнятості населення).

Розвиток туристично-рекреаційної галузі Закарпаття за період 2005-2010 рр. характеризується позитивною та сталою динамікою, внаслідок чого ця галузь відіграє дедалі вагомішу роль в соціально-економічному розвитку області. Комплексний підхід до розвитку туризму та курортів на обласному рівні, підтримка розвитку малого та середнього бізнесу у туристичній сфері зумовили значне зростання кількості туристів та обсягів надання їм послуг. А зростання туристичних потоків, у свою чергу, зумовлює збільшення попиту та обсягів споживання туристами товарів та послуг різних галузей економіки області, стимулюючи їх розвиток та загальний приріст виробництва.

Таким чином, рекреаційно-оздоровчий комплекс Закарпаття повинен виступати одним із чинників економічного оздоровлення як регіону, так і держави в цілому, забезпечити працевлаштування населення, покращення інфраструктури, розвиток рекламно-інформаційної сфери.

Щодо геополітичного розташування, слід відмітити, що Закарпаття є ланкою, яка сполучає Україну з Європою. Регіон має спільні кордони з чотирма європейськими державами: Угорщиною, Румунією, Словаччиною та Польщею. В силу свого географічного положення регіон залишається транзитним мостом між Україною та

європейськими країнами. Ця стратегічна перевага відкриває нові можливості для розвитку регіону, однак піднімає низку проблем пов'язаних із розвитком транскордонного співробітництва, розширення соціальних, економічних та політичних зв'язків між ЄС та країнами-сусідами.

У цьому контексті слід звернути увагу на:

- розширення співпраці з прикордонними регіонами Угорщини, Польщі, Словаччини та Румунії в економічній та культурній сфері;
- підвищення ефективності використання транзитного потенціалу;
- розбудову прикордонної та митної інфраструктури і транспортних коридорів задля покращення умов перетину кордону ;
- розбудову транспортно-логістичних центрів

Одним із найважливіших факторів є наявність рекреаційно-оздоровчих ресурсів. Рекреаційні та туристичні ресурси - сукупність природних та штучно створених людиною об'єктів, що мають комфортні властивості та придатні для створення туристичного продукту.

Україна володіє багатими природнокліматичними, культурно-історичними та національно-етнографічними ресурсами, які створюють передумови для розвитку багатьох видів туризму. Закарпаття має рекреаційні та туристичні ресурси, які відносяться до всіх вищенаведених груп, що дає можливість виходу на туристичний ринок з привабливими туристичними пропозиціями. Як правило, наявність туристичних ресурсів визначає формування туристичного бізнесу в тому чи іншому регіоні. Це, в першу чергу, Карпатські гори, які займають 80% території Закарпаття і є унікальним місцем для зимового відпочинку.

Наявність бальнеологічних ресурсів. За кількістю та якістю лікувальних мінеральних вод Закарпатська область займає перше місце в Україні. Тут зосереджено понад 360 мінеральних джерел. На окремих з них створено ряд курортних санаторіїв та оздоровниць, як то: „Сонячне Закарпаття”, „Поляна”, „Квітка Полонини” (Свалявський район), „Шаян” (Хустський район), „Верховина, „Сойми” (Міжгірський район), „Синяк” (Мукачівський район), „Кваси”, „Гірська Тиса” (Рахівський район). За своїм хімічним складом і лікувальними властивостями мінеральні води Закарпаття нічим не поступаються перед мінеральними водами Кавказу, Карлових Вар, Баден-Бадена. Враховуючи мінерально-лікувальний потенціал області відкрито мережу маршрутів „Туристичний шлях „Мінеральні води краю”. Для задоволення потреб населення в санаторно-курортному лікуванні в області функціонують санаторії, санаторії-профілакторії, будинки відпочинку, пансіонати, бази відпочинку тощо.

На території Закарпатської області знаходиться 32 озера. Неабияке значення мають і лікувальні властивості солених озер Закарпаття. Цілющі властивості ропи та лікувальних грязей озер приваблюють значну кількість туристів. Науковими дослідженнями встановлено, що води озер за складом відносяться до бромних хлоридно-натрієвих субтермальних слабокислих розсолів із загальною мінералізацією від 73 до 275 г/л, чим наближається до мінералізації Мертвого моря. Сучасні дослідження констатують, що ропа та намул солених озер можуть ефективно використовуватись для грязелікування, бальнеотерапії хворих з захворюваннями опорно-рухового апарату, периферичної нервової системи, шкіри, псоріазу, гінекологічних захворювань.

Туристичний потенціал Закарпаття формується також за рахунок інших складових: гірськолижних курортів, басейнів, термальних басейнів, заповідниками, альпінаріями тощо. Для розвитку туризму велике значення мають пам'ятки історії, архітектури та культури. На Закарпатті сконцентрована значна частина пам'яток історії, архітектури та культури, добре збереглися звичаї та обряди, оригінальний фольклор, художні промисли, що також підвищує туристичну зацікавленість і виступає значним рекреаційним ресурсом.

Туристично-рекреаційна діяльність є одним із пріоритетних напрямів розвитку економіки області. Мережа санаторно-курортних та оздоровчих закладів області щороку розширюється. За останнє десятиріччя кількість санаторно-курортних та оздоровчих закладів Закарпатської області збільшилась майже на 18% виключно за рахунок відпочинкових закладів – баз відпочинку.

У результаті поступового розвитку міжнародного співробітництва щороку зростає кількість іноземних туристів. Збільшення обсягів міжнародного туризму позитивно впливає на розвиток туристично-рекреаційної інфраструктури, сприяє збереженню та модернізації мережі об'єктів готельної.

Швидкими темпами протягом останніх років здійснювалось будівництво невеликих туристично-рекреаційних об'єктів (кемпінгів, міні-готелів, баз відпочинку, пансіонатів тощо).

Щороку туристичний потенціал Закарпатської області нарощується. За 2009 рік в області побудовано (реконструйовано) та введено в експлуатацію 10 туристично-рекреаційних об'єктів. На сьогодні мережа санаторно-курортних, туристично-рекреаційних та готельних закладів області нараховує 328 об'єктів, в яких одночасно можна розмістити 19,6 тис. осіб. Оздоровчі заклади області нараховують 32 об'єкти, що складає 10% від загальної кількості об'єктів туристично-рекреаційної галузі області. Місткість оздоровчих закладів області становить 4 464 ліжка, які забезпечують 23% ліжкового фонду області. Рекреаційні заклади області нараховують 97 об'єктів, що складає 29% від загальної кількості об'єктів туристично-рекреаційної галузі області. Місткість рекреаційних закладів області становить 6 666 ліжок, які забезпечують 34% ліжкового фонду області.

Туристичні заклади області нараховують 199 об'єктів, що складає 61% від загальної кількості об'єктів туристично-рекреаційної галузі області. Місткість туристичних закладів області становить 8 452 ліжок, які забезпечують 43% ліжкового фонду області. В області наявні 77 гірськолижних витягів, (з них 65 – діючих), 22 ратраки, 4 снігові гармати та 46 прокатних пунктів гірськолижного спорядження.

В області реалізуються інвестиційні проекти. Найбільшу інвестиційну привабливість становлять перспективні туристично-рекреаційні території, які придатні для створення гірськолижних курортів. Набув розвитку сільський (зелений) туризм.

У зв'язку з цим зростає і економічна ефективність розвитку туристично-рекреаційної сфери (табл. 1).

Таблиця 1 Критерії економічної ефективності розвитку туристично-рекреаційної сфери

Показники	2009 рік	2010 рік очікуване
Кількість обслуговуваних туристів і рекреантів, <i>тис. осіб</i>	410	440
Обсяг наданих туристичних і рекреаційних послуг, <i>млн. грн.</i>	240	255
Сума одержаного балансового прибутку, <i>млн. грн.</i>	10	12
Обсяг відрхувань до бюджетів усіх рівнів, <i>млн. грн.</i>	28	32

Однак, існують негативні фактори, які впливають на перспективу комплексного розвитку туризму та санаторно-курортної галузі:

- слабка комунікаційна доступність перспективних для освоєння територій в туристично-рекреаційних цілях (логістична система);
- невідповідність рівня комфортності та організаційно-економічного механізму функціонування рекреаційної інфраструктури міжнародним нормам і стандартам;
- відсутність законодавчого забезпечення розвитку сільського (зеленого) туризму;
- територіальна диференціація у господарському використанні рекреаційного потенціалу.

Для покращення стану туристично-рекреаційного комплексу Закарпаття необхідна реалізація наступних завдань:

- розробка заходів щодо створення мережі спеціалізованих об'єктів туристичної інфраструктури, розташованих поблизу національної мережі міжнародних транспортних коридорів, основних транспортних магістралей та туристичних маршрутів;
- проведення робіт з реконструкції та будівництва об'єктів туристичної інфраструктури;
- розбудова перспективних туристично-рекреаційних територій;
- розвиток сільського зеленого туризму, як одного з пріоритетних напрямків туристичної діяльності в Закарпатті, що дає можливість приймати туристів в місцевостях з наявною туристичною інфраструктурою але слабо розвиненою базою розміщення;
- освоєння активних видів відпочинку (пішохідний туризм, велотуризм, кінний туризм, рафтинг, пара- та дельтапланеризм, спелеотуризм тощо);
- розширення мережі туристично-інформаційних центрів у містах та районних центрах.

Природно-ресурсний та історико-культурний потенціал регіону в поєднанні з вигідним географічним положенням в центрі Європи є достатньо вагомою передумовою розвитку системи санаторно-курортного лікування, туризму і відпочинку, орієнтованої як на внутрішнього споживача, так і на обслуговування іноземних туристів. Закарпаття володіє багатими природнокліматичними, культурно-історичними та національно-етнографічними ресурсами, які створюють передумови для розвитку багатьох видів туризму.

ВИСНОВОК

Таким чином, туризм на Закарпатті може і повинен стати сферою реалізації ринкових механізмів, засобом повноцінного відпочинку, а також ознайомлення з історико-культурною спадщиною та сьогоденням регіону. Головною рушійною силою розвитку туризму в Україні і на Закарпатті, зокрема, залишаються економічні вигоди, які він надає. Туризм стимулює розвиток елементів інфраструктури: готелів, ресторанів, підприємств торгівлі тощо, призводить до збільшення доходної частини бюджету за рахунок податків, має широкі можливості для залучення іноземної валюти і різного роду інвестицій. Сприяє ширшому розвитку економіки, утворюючи галузі, що обслуговують індустрію туризму, забезпечує зростання доходів населення та підвищення рівня добробуту нації.

Обраний напрям дослідження знайде своє продовження у вивченні такого питання як дослідження інноваційного розвитку санаторно-курортної сфери Закарпаття та його економічну ефективність.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білик Р. Р. Деякі аспекти формування та реалізації стратегії сталого природокористування в регіоні / Р. Р. Білик // Регіональна економіка. - 2008. - № 1. - С. 91 - 99.
2. Гайдук А. Інтегрований туристичний концерн – сучасна форма туристичного підприємства в умовах глобалізації / А.

- Гайдук // Регіональна економіка. - 2006.- № 2. - С. 204 - 211.
3. Гайдук А. Дослідження розвитку світової туристичної індустрії з використанням методу сценаріїв / А. Гайдук // Регіональна економіка. - 2008. - № 3. - С. 152 - 159.
 4. Гудзь П. В. Економічні проблеми розвитку курортно-рекреаційних територій / П. В. Гудзь. – Донецьк: Юго-Восток, 2001. - С. 207.
 5. Про внесення змін до Закону України „Про туризм” [Електронний ресурс] : Закон України „Про туризм” від 18 листопада 2003 р. № 324/95 – ВР // Відомості Верховної Ради України, 2004. - №13. – С. 180 // Ліга – Закон. - Режим доступу : http://www.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/.../T_031282.html
 6. Мацола В. І. Рекреаційно – туристичний комплекс України. – Львів, 1997. – 259 с.
 7. Недашковская Н. Ю. Рекреационная система Советских Карпат. – К.: Вища школа. – 1983 – С. 117.
 8. Недашковская Н. Ю. Территориальная рекреационная система Советских Карпат (формирование, структура и тенденции развития) [Текст] : автореф. дис. ... канд. экон. наук: – К., 1978. - С.16.
 9. Павлов В. І., Лукін С. О. Економічний потенціал регіону: діагностика та реалізація : Монографія. - Луцьк: Надтир'я. – 2006.
 10. Паламарчук М. М., Паламарчук О. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії: Посібник. — К.: Знання, 1998.
 11. Природно-ресурсна сфера України: проблеми сталого розвитку та трансформацій / за ред. чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. - К. :ЗАТ „Нічлава”, 2006. – 704с.
 12. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов, В. С. Міщенко, Я. В. Коваль, М. М.Паламарчук – К : РВПС України, 1999. - 716 с.
 13. Стеченко Д.М. Концептуальні засади використання системного підходу у дослідженнях рекреаційно-туристичного природокористування / Д.М.Стеченко, І.В.Безуглий // Регіональна економіка. - 2008. - № 4. - С.72–79.
 14. Сочка К.А. Шляхи розвитку рекреаційного комплексу Закарпаття в умовах становлення ринкових відносин / К.А.Сочка // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Ужгород, 1998. – С.162-165. – (Сер. „Медицина”).
 15. Freyer W. Globalisierung und Tourismus, 2. Auflage, Dresden: FIT 2002.
 16. Freyer W. Tourismus. Einführung in die Fremdenverkehrsökonomie. 8.Auflage. Oldenburg, München, 2006. – S. 212.
 17. Freyer.W. Tourismus.Einführung in die Fremdenverkehrsökonomie. 8. Auflage. Oldenburg, München, 2006.
 18. Jurs M. Neuer Riese im Reisevertrieb. FVW, Zeitschrift für Tourismuswirtschaft. - Nr.6. - 2004. - S.12.
 19. Mundt I.M. Internationale Strategien von Tourismusunternehmen / in: Internationales Tourismus – Management: Herausforderungen, Strategien, Instrumente / hrsg. Von Wilhelm Pompl und Manfred G. Lieb.- München: vahlen, 2002, S.127-151.
 20. World Tourism Organization [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: www.world-tourism-org

[Ковач М.Й.](#), здобувач кафедри економіки, менеджменту і маркетингу, ДВНЗ „УжНУ”